

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Аналізуються фундаментальні проблеми порівняльної антропології, зокрема дуальності людської природи.

Вступ

Порівняльна антропологія – підрозділ сучасної філософської антропології, що розглядає творчу природу людини, яка одночасно визначається як творець і творіння культури. Важливою проблемою порівняльної антропології є взаємозв'язок людини і навколишнього середовища, де безпосередньо розгортається її творча діяльність, певні духовні ландшафти.

Поняття «антропологія» стало останнім часом дуже популярним як на теоретичному, так і на побутовому рівні. Найчастіше його використовують для опису яких-небудь своєрідних, або цікавих аспектів людського буття. Дослідження повсякденного життя людей є характерним для сучасної гуманітарної науки. Історики, соціологи, філософи, антропологи, мовознавці істотно змінюють класичну парадигму вивчення культури на основі реконструкції її ідеальних змістів і значень. Іноді це розуміється як антиметафізичний поворот, як протест проти логоцентризму. Але насправді мова йде не стільки про внесення елементів «ірраціонального», «психологічного», «повсякденного», скільки про пошук нових структур порядку, що формуються на рівні повсякденності. Вивчення повсякденності виявляється дуже складним у методологічному відношенні, для його реалізації використовуються логічний аналіз, герменевтичний, конкретно-історичний, психоаналітичний та багато інших методів. Дослідження повсякденного життя в його дисциплінарних порядках і структурах є найважливішою частиною філософської антропології, а, отже, і порівняльної антропології. Саме завдяки звертанням до повсякденності антропологія з абстрактно-теоретичної дисципліни перетворилася наприкладі ХХ століття в дієвий аналіз, здатний до розуміння і пояснення соціальної реальності. Європейська цивілізація спромоглася зробити ривок уперед там і тоді, де і коли удавалося сполучити земне і небесне, тілесне і духовне, моральне і правове, економічне й етичне, де цінності храму і ринку перепліталися, а не виключали один одного.

Аналіз досліджень і публікацій

Розглядаючи антропологічну проблематику, в роботі використовується потенціал світової науки, зокрема таких дослідників як Платона, Аристотеля, І.Канта, Г. Гегеля, Ф.Ніцше, Ж.П.Сартра, М.Шелера, К. Леві-Стросса, С.Л. Франка і т.д. Наприкінці ХХ століття з'являються праці таких вітчизняних дослідників П.С.Гуревича, М.С. Кагана, Б.В. Маркова, В.С.Стюпіна та інших, присвячені антропологічній проблематиці з використанням компаративістського аналізу. Проблеми людини, людського буття, дуальність

людської природи тощо містять праці українських дослідників В.П. Андрущенка, І.В. Бичка, М.В. Поповича, В.Г. Табачковського, Н.В. Хамітова, В.І. Шинкарука та інших.

Постановка завдання

Розглядаючи сутність людини та її буття, перш за все слід звернути увагу на питання про генезу людського становлення на природничому рівні, складність взаємовідносин людини з природою та дуальність людської сутності в цьому питанні, бо саме воно характеризує складність людської природи та найважливіші джерела її прояву. Вивчення бінарних опозицій людського буття, аналізу людського буття в його культурологічних вимірах як одних із фундаментальних проблем порівняльної антропології і присвячена дана робота.

Основна частина

Людина пройшла складний та багатоступеневий розвиток в своєму становленні, в своїй історії, кожен крок в якій підкреслював особливість та трансцендентність людини. Стоячи перед процесом відокремлення від природного світу, людина показала, що вона здатна до самозабезпечення та до особливого механізму праці, котрий трансформуючись в різні форми, і досі є основним механізмом реалізації людської діяльності. Отримуючи духовне вдоволення в власній діяльності людина зрозуміла, що вдоволення первинних потреб з допомогою природи є лише частиною її можливостей, тому межа між використанням та експлуатацією була перейдена. В цьому і криється дуальність людини, котра з одного боку є частиною природи, але з іншого саме ця частина прагне приборкати і тим самим зруйнувати своє ціле.

Усвідомлення подвійності своєї природи - фундаментальне подія в житті людини. З одного боку, як і будь-яка тварина, вона підпорядковується фізичним та біологічним умовам виживання, але з іншого боку, визначається соціальними нормами, володіє свідомістю свободи і прагне до виконання духовних ідеалів добра, справедливості, краси та істини. Подвійна детермінація людини задає динамічну напругу живить культуру і «сублімується» у формі її основних опозицій: людина-тварина, природа-суспільство, дух-тіло, людина-бог, добро-зло і т.п. Разом з тим не можна закривати очі на історичну обумовленість і культурну відносність цих відмінностей. Перш за все слід мати на увазі, що вони не є даностями. Якими б самоочевидними і природними не здавалися протилежності людини і тварини, чоловіка і жінки, духу і тіла, тим не менше вони не є вічними і в кожному епоху розуміються і реалізуються по-різному. Причиною тому є не лише брак знання, але і різні способи виробництва людського, пов'язані як з технологіями,

так і проектами, які й становлять саму суть культури. Людиною не народжуються, а стають, але що таке людина і ким вона має стати - цю загадку кожна історична епоха вирішує по своєму. Зрозуміло існують традиції, яких люди повинні дотримуватися, щоб вижити в ході інновацій, проте саме зміни навколишнього світу змушують шукати нові можливості самоздійснення.

Будь-яка концепція людини виходить з наявності в ньому природного й розумного. З цим пов'язано відмінність дисциплін, які вивчають людину. Раціональна сутність досліджується філософією та іншими гуманітарними дисциплінами, а тваринна - біологією, медициною і іншими науками. Цілісний образ людини складається як сума цих знань. Але два боки людської природи розцінюються далеко не як рівні. Згідно філософії тільки розум є визначальним в людині, бо підпорядковує пристрасній душі і контролює тілесну поведінку. Біологія, навпаки, оголошує головною іншу половину, вважає розум генетично або функціонально залежним від природи. Незважаючи на удаване принципове розходження, біологія та філософія користуються при оцінці людини одним і тим же масштабом, в якості якого виступає розум, як вважає Б.Марков [2]. Якщо філософія оголошує його вищим початком, а людину вінцем творіння, то біологія не вважає інтелект чимось надприродним і розглядає людину в ряду живих організмів.

У філософії та гуманітарних науках людина визначається як носій розуму, вона принципово відрізняється від тварин своєю розумністю, що дозволяє стримувати і контролювати тілесні потяги і інстинкти. Завдяки розуму вона досягає закони світобудови, відкриває науки, винаходить техніку, перетворює природу і створює нове середовище проживання. Крім розумності можна вказати і інші духовні характеристики людини: тільки в неї виникає віра в Бога, розрізнення добра і зла, усвідомлення своєї смертності, пам'ять про минуле і віра в майбутнє.

Довгий час ці два протилежні підходи до людини абсолютизувалися і іноді стимулювали, а частіше перешкоджали розвитку один одного. Тим часом той факт, що людина є історичною, соціальною і культурною істотою дає можливість подолання сформованої опозиції духовного і тілесного і, тимсамим, відкриває шлях для нових плідних програм як природничого, так і гуманітарного пізнання людини.

Людина - один із найскладніших об'єктів дослідження. Визначень цієї фундаментальної філософської категорії дуже багато, але жодне з них не може бути визнане остаточним.

Проблема людини оформляється у філософії та культурі далеко не відразу. У філософії Античності і Стародавнього Сходу людина розумілася як частина природи, суть якої обумовлена світовим духом або розумом, а її життєвий шлях визначений законами долі. Істотною відмінністю західної та східної філософії на цьому етапі було те, що Схід ніколи не знав того різкого протиставлення тіла і душі, яке характерне для західної філософії та культури. Починаючи з Платона, саме він вперше

поставив проблему дуальності людської природи, і далі, включно з філософією Постмодерну, ця проблема лише загострювалась.

У ХХ столітті свобода самопроекування обмежується наявним буттям і тому людське існування характеризується почуттям занедбаності. Виникає нігілізм, як втрата сенсу людського існування. В результаті всі колишні культурні та духовні цінності зазнали переоцінки і перш за все це торкнулося норми християнської моралі. Духовна криза суспільства була причиною пошуку німецьким філософом Ф.Ніцше моралі для вільної людини на шляху руйнування традиційних цінностей, орієнтація на які, знищує особистість та її віру у власні сили. На думку Ніцше, головною умовою вдосконалення людини є воля до влади, за допомогою якої слабкий зможе стати сильним. У філософії німецького мислителя не менш гостро стоїть питання щодо любові до ближнього, милосердя та співчуття. Ці поняття так міцно прикипіли до психіки тогочасної людини, що будь-який сумнів у їх доцільності викликав глибоке обурення як з боку представників церкви, так і з боку простого обивателя. Згідно з Ніцше, найвище завдання людини полягає в тому, щоб бути цілісною індивідуальністю, шляхетною, мужньою і висококультурною особистістю. Людина є вільною та сильною, якщо усвідомлює себе особистістю. Лише за умов виконання всіх цих умов людина буде справді вільною та моральною. Всю соціально-політичну історію Ніцше характеризував як боротьбу двох волей до влади - волі сильних видів, аристократичних панів і волі слабких - маси, рабів, юрби, череди. Аристократична воля до влади - це інстинкт підйому, воля до життя. У зв'язку з цим Ніцше вказував на той факт, що особистість, подолавши себе, стане прекрасним, могутнім надлюдським видом, який здатний зробити життя цінним та сповненим сенсу. Слідом за Ніцше, заперечення моралі було найбільш радикально продовжено Сартром [3]: сутність людини не передуює її існуванню, вона проектує себе сама і приречена на свободу та відповідальність, яку вже не може перекидати на Бога. Екзистенційна особистість виступила бунтарем по відношенню до старих цінностей, основа яких у трансцендентальному світі, й зажадала закласти нові, які коріняться в реальності й за допомогою яких стало б можливим самоствердження людини. Бо на думку Сартра: ... Якщо є Бог, то людина ніщо, якщо існує людини... немає небес, немає пекла. Є лише одна земля [3]. Людина не претендує зайняти порожнє місце, яке раніше належало Богові, вона просто хоче зрозуміти, кидаючи виклик колишнім цінностям, хто вона для себе самої. Але в ХХ столітті людина зайняла місце, яке раніше належало Ідеям, Природі і Богу, вона сама стала вважати себе творцем і замовником нових цінностей.

Ситуація, в якій опинилася людина в ХХ столітті, добре виражена словами М.Шелера [4]: людина сьогодні не знає, що вона є, але вона знає, що вона цього не знає. Ця незавершеність людини, що відрізняє її від речі, означає і щось позитивне, а

саме – відкритість світу. Тільки людині належить весь світ, тоді як тварині лише місце її існування.

Великий внесок в розвиток проблеми дуальності людської природи зробили так звані суб'єктивістські вчення про людину у філософії, зокрема прагматична антропологія. Філософи - прагматисти звинуватили всю колишню філософію у відриві від життя, абстрактності і споглядання. Філософія, на їхню думку, повинна стати загальним методом вирішення тих проблем, які постають перед людьми в різних життєвих ситуаціях, у процесі їх практичної діяльності. Розуміння людини, що впливає з дарвінівських, еволюціоністських принципів пристосування до середовища, боротьби за існування і виживання і є специфікою прагматичної антропології.

До об'єктивістсько-онтологічних вчень про людину можна віднести структурну антропологію, соціо-біологію, концепцію людини у філософії фізикалізму тощо. Структурна антропологія багато в чому є похідною повідношенню до суб'єктивно-іраціо-налістичних вчень, які були розглянуті вище. Структурна антропологія прагне вивчати феномен людини, аналізуючи особливості системної упорядкованості її буття. Архаїчні форми культури розглядаються нею як механізми розв'язання основних суперечностей людського існування й суспільної організації. Теоретичною підвалиною структурної антропології є націленість на певні стійкі, поза історичні інваріанти людського світосприймання, на ментальні (приховані) структури, що ними визначається людська життєдіяльність, а також ідея інтеграції чуттєвого й раціонального у людині та її світовідношенні. Клод Леві-Стросс [1] зосереджує зусилля на моделюванні безсвідомих процесів, які репрезентують перехід природи в культуру. Мету дослідження соціальних і культурних структур К. Леві-Стросс [1] вбачає у віднайденні принципів упорядкованості, котрими визначається розмаїття вірувань та соціальних інститутів. Вивчаючи шлюбні правила, термінологію спорідненості, особливості первісних класифікацій природного та соціального світів, ритуали, тотемні уподобання, міфи, маски — як особливі знакові системи, — антрополог виокремлює наявні за позірним розмаїттям соціальних реалій спільні схеми й можливості обміну (товарами, жінками, інформацією). Віддаючи перевагу незмінним відносинам перед тими, що історично змінюються, він з'ясовує принципове значення «бінарних опозицій» (сире — варене, гниюче — нетлінне, праве — ліве, жіноче — чоловіче, природне — культурне тощо) для міфологічної свідомості. Схильність до класифікації світу з допомогою бінарних структур розглядається як вроджена антропологічна властивість людини. Велике значення має обґрунтована Леві-Строссом [4] ідея потенційної спорідненості архаїчного та сучасного мислення.

В сучасній ситуації очевидно є залежність вирішення соціальних проблем від ступеня залученості людини до соціокультурної динаміки, від урахування особистісного чинника у суспільному розвитку. У зв'язку з цим особливої ваги у соціальному бутті набуває людинотворчий

потенціал культури, котрий задає параметри функціонування різних галузей суспільного життя як особистісно-зорієнтованих чинників і постає як ще одна із фундаментальних проблем порівняльної антропології. Найважливіші зміни в сучасних уявленнях про культуру сталися в процесі розвитку етнографії, соціальної, історичної та культурної антропології. Етнокультурні дослідження сприяли освоєнню способу життя так званих диких народів, підданих колонізації, і виявлення основних універсальї культури, в які увійшли не тільки знання і духовні досягнення, а й здавалися екзотичними і загадковими традиції та стереотипи вірування і ритуали.

Особливості сучасного розвитку актуалізують науковий інтерес до культури як підґрунтя соціального буття, що виступає гарантом виживання людства як роду. Визначити специфіку взаємодії людини та культури у соціальному та історико-філософському контексті, виявити жадану сучасним соціокультурним розвитком людську індивідуальність є принципово важливим для активізації людських здібностей.

Тому, на нашу думку, в сучасній українській державі потрібні зміни і в акцентах виховання людини. Нині слід формувати не стільки сентиментального патріота, скільки діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави. Першою передумовою життєдіяльності і стабільності суспільства є людина, зацікавлена в його існуванні. Тому суспільство і відносини в ньому мають бути побудовані так, щоб особа (громадянин) не відчувала себе загубленою і пригнобленою, а, отже, невдоволеною і бунтуючою, щоб створилися умови для життя, розвитку та індивідуального самовираження, гідні сучасної людини і держави. Суспільство, якщо воно дбає про своє самозбереження, неодмінно і послідовно має дотримуватись принципу реального гуманізму і будувати свої відносини з особою так, щоб формувати в ній особистісний інтерес у збереженні і розвитку існуючих суспільних відносин. Людина має відчувати себе органічною часткою суспільства, потрібно йому, отримувати належну моральну і матеріальну винагороду за свою працю, користуватися рівноправністю і рівністю можливостей у будівництві функціонального місця в суспільстві.

Висновки

Проблема взаємозв'язку культури та індивідуального буття людини як дуального є особливо актуальною для сучасного розвитку проблеми людини у світовій та вітчизняній філософії та науці. Демократичні перетворення актуалізують соціальні риси особистості, які виступають гарантами дійсно усвідомленої участі індивіда у спільному процесі творення.

Слід відзначити, що у таких умовах відсутня у нашій культурі адекватна до соціальних змін цілісна система самореалізації. Крім того, сучасна інформаційна техніка руйнує життєвий світ людей та їх цінності, занурює індивідів у віртуальну реальність, відбувається трансформація людини, її перетворення із творця технологічних приладів на їх

споживача. Людина у такій ситуації втрачає індивідуальну автономність, все більше залежачи від технічних досягнень, від конкретних речей, які закріплюються у її побуті, втрачаючи своє основне функціональне призначення, зміщуючи увагу на другорядні. Це стосується перш за все, комп'ютерної та мобільної техніки. У суспільстві, в якому утверджується панування електронних комунікацій, людина втрачає свою екзистенційну якість, оскільки, включаючись в цю систему спілкування, вона набуває анонімного характеру, не дає можливості до персональної ідентифікації, яка здатна сприяти

формуванню та збереженню загальнолюдських цінностей, зокрема і в Україні.

Список літератури

1. Леви-Стросс К. Структурная антропология. / Леви-Стросс К. – М.: Наука, 1985. – 399с.
2. Марков Б.В. Философская антропология: очерки истории и теории. / Б.В. Марков. - СПб.: Издательство «Лань», 1997. – 362с.
3. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Сартр Ж.-П. - Пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. — М.: Республика, 2000. — 638 с.
4. Шелер М. Положение человека в Космосе. / Проблемы человека в западной философии. // Шелер М. - Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова. - М.: Прогресс, 1988. - С.31-95.

О.В. Ременец

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СРАВНИТЕЛЬНОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Анализируются фундаментальные проблемы сравнительной антропологии, в частности дуальности человеческой природы.

O. Remenets

FUNDAMENTAL PROBLEMS OF COMPARATIVE ANTHROPOLOGY

This article analyzes the fundamental problems of comparative anthropology, in particular duality of human nature.